

De structuur van het Nederlandse Onderwijs

G. STELLINGA

In de laatste jaren is het duidelijk geworden dat er in het Nederlandse onderwijs heel wat veranderingen aan de gang, maar vooral op til zijn. Toch kan men het gesleutel dat gebeurd is meer betitelen als geknutsel aan de oude negentiende-eeuwse structuur van het onderwijs dan dat er op een radicale wijze gebruik gemaakt wordt van ervaringen en inzichten die een betere structuur mogelijk maken.

Misschien zijn er om dat te doen te veel verschillende problemen die bij de onafwendbaar voortschrijdende democratisering van het Nederlandse onderwijs om een oplossing vragen: het afschaffen van het zittenblijven, de hele kwestie van de beoordeling van de resultaten van leerlingen, de objectieve studietoetsen, de doorstroming, het blijven scheppen van kansen voor leerlingen, ook wanneer ze aan de grens of over de leerplichtige leeftijd heen komen, de gehele positie van het met name lager beroepsonderwijs, de plaats van het hoger beroepsonderwijs ten opzichte van het wetenschappelijke onderwijs, de inrichting van de universiteiten, kortom, het verwerklijken van het bieden van dezelfde kansen aan allen. Een van de belangrijkste problemen die een goede aansluiting en doorstroming belemmeren, is wel de structuur die het Nederlandse onderwijs door de historie gekregen heeft. Het onderwijs aan alle kinderen van het volk, het volksonderwijs, is in de negentiende eeuw langzamerhand uitgebreid tot de twaalfjarige leeftijd, al zullen er verscheidene grootvaders en grootmoeders zijn van nu levende Nederlanders die of niet of slechts tot hun acht- of tienjarige leeftijd naar school gegaan zijn.

Op dit ogenblik bestaat er in Nederland een vierdeling van het onderwijs: 1. kleuteronderwijs,

2. basisonderwijs, 3. voortgezet onderwijs, 4. wetenschappelijk onderwijs. Deze indeling is ontstaan, zoals gezegd door historische oorzaken, doordat men bepaalde overgangen in de leeftijd van de kinderen in de cultuur van dat ogenblik in het schoolsysteem tot uitdrukking bracht. Allereerst werd het basisonderwijs bij de leerplichtwet van 1901 zesjarig. Daarna heeft men het voortgezet onderwijs uitgebouwd en uiteen gebouwd. Ten slotte is ook het kleuteronderwijs steeds meer uitgegroeid. Met name in het voortgezet onderwijs ontstond een grote scala van verschillende onderwijsrichtingen, die weinig met differentiatie, maar alles met een op zichzelf staand schoolstelsel te maken had. Deze indeling heeft tot gevolg dat het onderwijs vervalt tot een stelsel van eigenlijk volledig gescheiden eenheden, waardoor er van gescheiden systemen gesproken kan worden, die in de scholen elk voor zich een gans andere opbouw veroorzaken.

Een van de grote uitgangspunten, principes zou A. D. de Groot zeggen, van het Nederlandse onderwijs is (geweest), dat, wanneer er een nieuw onderwijs, een nieuw schooltype begint, ook een nieuwe zelfstandige schoolorganisatie wordt opgericht in een ander gebouw met andere leraren. Daardoor maakt men breukpunten in wat een continu onderwijs zou moeten zijn. Natuurlijk poogt men wel contacten te leggen en overgangen te verzachten, maar juist het apart laten functioneren van deze onderwijsrichtingen slijpt voor vele leerlingen de kloven tussen deze scholen bijzonder diep in en draagt allerminst bij tot een continu leerproces. Dit gebeurt zowel in verticale (de aparte lagere school na de kleuterschool) als in horizontale zin (de zelfstandige brugklassen van bijv. een mavo-school en die

van een havo-school; de vroegere ambachtschool naast de ulo-school; of recenter: het gescheiden houden van de scholengemeenschap die mavo tot en met gymnasium omvat van die van beroepsonderwijs tot en met mavo).

Het pleidooi dat het uitstekende N.O.V.-rapport 'Nieuwe Onderwijsvormen voor vijf- tot dertien- à veertienjarigen', 1965 voert voor het onderwijscontinuüm is hartverwarmend, maar reeds sinds Herbart¹ een vrome wens² van vele pedagogen. En het zal een vrome wens blijven, zolang men nieuwe pedagogisch-didactische systemen verzelfstandigt door het in het leven roepen van afzonderlijke nieuwe schoolorganisaties.

Kees Boeke heeft van 1926 af in Bilthoven in zijn Werkplaats gepoogd een continu onderwijs voor zijn kinderen gestalte te geven in een school die kleuter-, lager en voortgezet onderwijs tot zo groot mogelijke eenheid zou brengen.³

Een rapport van 'Volksonderwijs' voert reeds in 1914 het pleidooi voor een onderwijs tot de vijftienjarige leeftijd (dat is ongeveer het tweede leerjaar van het voortgezet onderwijs van nu) waarna een differentiatie in verschillende richtingen kan plaatsvinden. Zover heeft zelfs de mammoetwet ons in 1963 niet gebracht, daar deze de differentiatie na de elf- tot twaalfjarige leeftijd wel meer tot een zekere eenheid enerzijds wil brengen, maar anderzijds toch ook deze differentiatie nog weer uitbreidt en mijns inziens daardoor weer bemoeilijkt⁴. Steeds meer dringt het besef door dat reorganisatie van het onderwijs een voorwaarde is tot het bereiken van doeleinden die men nu aan het onderwijs stelt.⁵

Het komt mij voor, dat men alleen het onderwijs vruchtbaar beschouwen kan, als men kleuter-, basisonderwijs en voortgezet onderwijs opvat als 'fasen in een wezenlijk niet-opdeelbaar geheel'. Er is duidelijk een streven waarneembaar om de overgangen tussen kleuter- en basisonderwijs en die tussen basis- en voortgezet onderwijs tot 'louter administratieve, onderwijs-juridische aangelegenheden' te verklaren. Maar dit stemt nog niet overeen met de werkelijkheid. Maanden, soms jaren tevoren zijn de overgang naar het basisonderwijs en de overgang naar het voortgezet

onderwijs een voorwerp van intense bespreking tussen kinderen en ouders. Dit is nog geïntensiveerd door de nieuwe schooltypen die het voortgezet onderwijs nu kent.⁶

In het vervolg van dit betoog zal een pleidooi gehouden worden om, als deze scheidingen in verband met woonplaats, grootte van de school, met differentiaties e.d. noodzakelijk zijn, deze aan te brengen op een ogenblik dat er van een verandering in de school geen sprake is, juist om deze veranderingen niet een extra accent te geven. Het oplossen van de moeilijkheden die door de verschillende onderwijssystemen in kleuter-, lager en voortgezet onderwijs ontstaan, kunnen beter opgelost worden in één organisatorisch verband dan wanneer men deze organisatorische verbanden gescheiden houdt. In één verband kan er gemakkelijker en beter gemeenschappelijk aan gewerkt worden dan wanneer men in organisaties zit die verschillend zijn en ook op verschillende plaatsen gevestigd zijn. Want alle vierjarigen tot en met hen die dicht bij de volwassenheid staan, de achttien- en negentienjarigen uit een bepaald gebied kunnen moeilijk allen in één geheel ondergebracht worden. Het is ook niet nodig. Bepaalde scheidingen die verband houden met o.a. de leeftijd zijn dan ook om verschillende redenen niet af te wijzen. Alleen moeten deze scheidingen niet, zoals nu, op het ogenblik dat een volstrekt nieuwe en didactisch en methodisch andere aanpak aangebracht wordt, ingevoerd worden.

Voorgesteld wordt de gedachten te laten gaan over een onderwijsstructuur beginnend bij de vier- of vijfjarige leeftijd tot tienjarige⁶ leeftijd, het begin van het tegenwoordige vijfde leerjaar van het basisonderwijs. Op tienjarige leeftijd zou na dit beginonderwijs het midden- of overgangsonderwijs moeten aanvangen voor alle leerlingen en eindigen op vijftienjarige leeftijd, het einde van het tegenwoordige derde leerjaar van het voortgezet onderwijs. Daarna vindt een differentiatie plaats in het derde schooltype, dat zowel in beroepsonderwijs, maatschappelijk onderwijs als voorbereidend wetenschappelijk onderwijs gesplitst wordt. Op dit onderwijs volgt dan het wetenschappelijk onderwijs.

1. *Het vijf- tot zesjarige aanvangsonderwijs*

Iedereen zal het er over eens zijn, dat kleuters hun school zo dicht mogelijk bij huis moeten vinden. Niemand zal er aan denken ter wille van een scholengemeenschap die continu onderwijs voorstaat, vele kleuterklassen als parallelklassen te concentreren. Ditzelfde geldt ook voor de lagere klassen van het lager onderwijs.⁷

Redelijk is het een scheiding aan te brengen op de leeftijd van 10 à 11 jaar. In het lager onderwijs vinden we zowel in het vierde als het vijfde leerjaar dezelfde structuur. De klasseonderwijzer blijft de voornaamste persoon waarmee de leerling kennis maakt. Slechts een enkele vakonderwijzer – deze zullen in de toekomst zeker groter in aantal worden – geeft hun les. De leerling wordt iets zelfstandiger in zijn uitingen ten opzichte van zijn omgeving. Een nieuwe schoolorganisatie kan in het huidige vijfde leerjaar van het lager onderwijs uitstekend beginnen. De overgang van de kleuterklassen met hun kleuterleidsters en de lager-onderwijsklassen met hun onderwijzeressen en een enkele onderwijzer vindt in deze beginschool ongemerkt plaats, als de leerlingen met al de onderwijsgevenden in opvoedingscontact komen.

Het is in dit verband voor een toekomstige volledige integratie noodzakelijk dat de kleuterleidster onderwijsrechten, eventueel via applicatiecursussen, krijgt voor in elk geval het eerste leerjaar van wat nu het gewoon lager onderwijs is. De kleuter leeft dan in een school met een zestal leerjaren van vijf tot tien jaar en kent al de mensen en de onderwijsgevenden die in deze beginschool optreden. In het kleuteronderwijs kan vooruit gegrepen worden op voorbereiding voor taalvorming en voor rekenen, de eerste klassen van dit lager onderwijs krijgen door het spellokaal mogelijkheden voor een deel nog de kleutersfeer te handhaven, waardoor overgangen radicaal kunnen verdwijnen. Dit zal men nooit bereiken, zolang er aparte scholen, aparte kleuterscholen en aparte lagere scholen blijven.

Het spreekt vanzelf dat *mutatis mutandis* voor deze integratie van kleuter- en basisonderwijs soortgelijke maatregelen voor de positie van

de onderwijzeres uit het tegenwoordige basisonderwijs nodig zijn. Dat de tegenwoordig bepleite integratie van de pedagogische academie (opleidingsschool voor onderwijzers en onderwijzeressen) en de opleidingsschool voor kleuterleidsters wel een dringende eis is, zal zonder verder betoog duidelijk zijn.

Kleuterklasjes van ongeveer drie- en van vierjarigen vangen de kinderen op die op hun vijfde jaar naar het beginonderwijs gaan.

Het spreekt vanzelf dat de 'pedagogische academies' zich hierbij dienen aan te sluiten (vgl. voor dit punt Renes). Het is overigens zeer de vraag of de opleiding zo gescheiden moet zijn van die in sociale wetenschappen, bijv. van sociale werkers als nu het geval is.

2. *De vijfjarige middenschool: schoolgemeenschap*

Eenzelfde situatie treedt op, wanneer de schoolgemeenschap die dan waarlijk tot echte onderwijsgemeenschap⁸ kan uitgroeien, aanvangt bij het tiende levensjaar, het vijfde leerjaar van het tegenwoordige lager onderwijs en eindigt met het veertiende à vijftiende levensjaar, het tegenwoordige derde leerjaar van het voortgezet onderwijs met een uitloopmogelijkheid van vier (vijf) jaar. Aan het eind van deze schoolgemeenschap kan dan een proef worden afgenomen aan de leerlingen die een afsluiting van hun onderwijs geeft of hun verdere voortgang bepaalt naar beroepsonderwijs, het hoger algemeen voortgezet onderwijs of het voorbereidend wetenschappelijk onderwijs.

Op deze wijze maakt de Nederlandse schoolgemeenschap tot werkelijkheid wat voor mij het uitgangspunt is van elke schoolgemeenschap: de leerlingen toe te laten die zich aanmelden, zonder hen op onderwijskundige of intellectuele gronden af te wijzen.⁹ De schoolgemeenschap werkt met deze leerlingen aan hun ontwikkeling en voert hen in een continu onderwijsproces naar het eind van het vijfde leerjaar van deze schoolgemeenschap. Als in deze schoolgemeenschap proefwerken, repetities en hoe ze verder mogen heten, gebruikt worden om te zien wat de leerling eventueel nog moet bijspijkeren, in plaats van

hem slechts te beoordelen om hem soms te veroordelen, zouden heel wat frustraties weggenomen kunnen worden.

In de eerste leerjaren van deze schoolgemeenschap (vijfde en zesde klas lager onderwijs) begint een vreemde taal: het Engels, al kan dit op den duur nog beter in de beginschool gebeuren.

De voorbereiding voor het leren studeren kan op een uitstekende wijze (denk aan het studiemateriaal van prof. R. Vuyk) in het tweede leerjaar van deze schoolgemeenschap (zesde leerjaar van het tegenwoordige lager onderwijs) geschieden.

Dat de tegenwoordige indeling van ons onderwijs niet juist is, blijkt óók als wij bijv. naar het voortgezet onderwijs kijken. Vele conflicten die in de afgelopen tijd in het voortgezet onderwijs ontstaan zijn: kleding, uiterlijk, de plaats van de leerling in de school, de leerlingenkrant e.d. komen voor een deel voort uit het feit dat in het Nederlandse voortgezet onderwijs leerlingen van het eerste, tweede en derde leerjaar op dezelfde wijze behandeld worden als in het vierde, vijfde en zesde leerjaar. Redacties van leerlingenkranten schrijven de kranten voor hun eigen leeftijdsgroep en worden meestal gerecruiteerd uit de hogere leerjaren. Wat een wonder dat docenten en opvoeders dan moeilijkheden met deze leerlingenkranten hebben, wanneer ze gelezen worden door leerlingen uit lagere leerjaren. De leerlingen uit de hogere leerjaren vragen nu eenmaal een zelfstandiger positie en een andere beoordeling dan leerlingen in de leeftijd van twaalf tot en met veertien jaar.

3. Het beroepsonderwijs, het voorbereidend onderwijs voor universiteiten en hoger beroepsonderwijs

De leerjaren die op de schoolgemeenschap volgen: beroepsonderwijs, hoger algemeen voortgezet onderwijs en voorbereidend wetenschappelijk onderwijs kunnen ook duidelijk een eigen signatuur krijgen. Wat het hoger algemeen voortgezet en het voorbereidend wetenschappelijk onderwijs betreft, deze zouden vooral grotere zelfstandigheid aan de leerlingen kunnen geven dan nu het geval is. Voorbereiding tot zelfstan-

diger werk en groepswork in het h.a.v.o. voor maatschappij en hoger beroepsonderwijs is evenals voorbereiding voor zelfstandiger studie in het v.w.o. voor het wetenschappelijk onderwijs zeer duidelijk op zijn plaats.

Op dit ogenblik fungeert in elk geval het eerste jaar van het wetenschappelijk onderwijs veelal als een overgangperiode, een overgang tussen het huidige v.h.m.o. en het eigenlijke wetenschappelijk onderwijs. Is het niet beter deze derde verticale overgang naar wetenschappelijk onderwijs en het daarin te integreren hoger beroepsonderwijs ook in te bedden in een drie- tot vierjarige school?

Het zou een stimulans zijn tot een zelfstandiger maken van de leerlingen zodat zij zowel in het wetenschappelijk en het hoger beroepsonderwijs als in de maatschappij op het vereiste niveau kunnen werken.

Dit zou de integratie van het voortgezet onderwijs met zijn te vele differentiatievormen h.a.v.o., atheneum en gymnasium zeer bevorderen¹⁰. Voor specifieke voorbereiding van maatschappelijke functies zou (algemeen) vakonderwijs moeten dienen.

Uit het hier bedoelde beroepsonderwijs en vakonderwijs zou eveneens toegang tot het wetenschappelijk (w.o. hoger beroeps-) onderwijs mogelijk moeten zijn. Uitvoerige bestudering van de organisatie van dit onderwijs in Zweden dat daar na een negenjarige (6-15 jaar) 'grand-skolan' aanvangt, zal zeer leerzaam zijn.

Als de hierboven geschetste structuur van het Nederlandse onderwijs ingevoerd zou worden, zou aan de vernieuwende tendenties die op dit ogenblik duidelijk kenbaar zijn, heel wat beter achtergrond gegeven worden en wordt met name de scholengemeenschap die nu eigenlijk onwennig tussen alle andere schooltypen in dartaelt, een duidelijker eigen plaats in het Nederlandse onderwijs toegewezen. De didactische problemen zullen slechts in een onderwijskundig goed gestructureerd kader tot oplossing kunnen komen.

1 september 1969.

Aantekeningen

1. Drs. K. Doornbos wijst in zijn studie 'Opstaan tegen het zittenblijven' van de Stichting voor Onderzoek van het Onderwijs, aangeboden aan de Staatssecretaris en de Minister van Onderwijs en Wetenschappen in aantekening 38 op blz. 46 ook op de uitspraak van Herbart in 1818: 'Was fehlt dem Klassensystem? Man kann durch folgenden Schluss antworten: Er zerreiszt den Faden des Unterrichts ebenso oft, als der Schüler versetzt wird. Nun musz aber der Unterricht ein Kontinuum seyn. Folglich taucht das Klassensystem nicht'. Zie ook Freudenthal-Lutter (Algehele doorlichting; anderhalve eeuw kritisch denken over de klassikale school. Purmerend 1964).
2. Het is te hopen dat alle ingrijpende hervormingen niet steeds maar uitgesteld worden of dat nogmaals zou moeten gebeuren wat C. Wilkeshuis schrijft in 'Daantje zou naar school toe gaan - Honderd jaar Volksonderwijs' op blz. 32: 'Het schijnt dat we in Nederland soms bezetters nodig hebben om fouten in ons onderwijssysteem te corrigeren. De Wet van 1806 kwam tot stand onder de Franse overheersing, de nazi's brengen hier in 1942 een leerplichtverlenging tot 8 jaar'.
3. Niet alleen Kees Boeke heeft een poging gedaan om het onderwijscontinuüm tot stand te brengen, ook in de vrije scholen is dit een uitgangspunt. In de Engelse Education Act van 1944 staat: 'education, though organised in stages, is to be considered as a continuous process'. In Engeland worstelt men zeer met de aansluiting lager en voortgezet onderwijs en met de unstreaming in de comprehensive school (zie Bullivant). Het N.O.V.-rapport 'Nieuwe onderwijsvormen voor vijf- tot dertien- à veertienjarigen', verschenen in 1965 voert hetzelfde pleidooi. Op 1 augustus 1963 is in Utrecht de Openbare Schoolgemeenschap in de wijk Kanaleneiland gestart, waarvan de organisatorische opzet ook van deze gedachte uitgaat. Er werd daar gevormd een afdeling I omvattende kleuteronderwijs en de vier laagste leerjaren van het lager onderwijs; afdeling IIa bestaat uit de vijfde en zesde klas van het lager onderwijs en het gemeenschappelijk eerste leerjaar, afdeling IIb uit het gemeenschappelijk tweede leerjaar, afdeling IIc uit het derde leerjaar (mavo III, mavo IV, havo en v.w.o. en het vierde leerjaar van het mavo IV), terwijl afdeling III de vierde en hogere klassen van havo en v.w.o. omvat. De ervaringen met de vanzelfsprekende opheffing van de overgang van kleuter- naar lager onderwijs in afdeling I zijn bijzonder gunstig, terwijl op de overgang tussen lager en voortgezet onderwijs hoe langer hoe duidelijker zicht komt. Deze twee ervaringen zullen het ontbreken van beroepsonderwijs in deze schoolgemeenschap voor bevoegd gezag en docentencorps wel enigermate verzachten, hoezeer de integratie van het beroepsonderwijs met het algemeen voortgezet onderwijs in de laagste leerjaren van ons voortgezet onderwijs een van de dringendste problemen is in Nederland, waarvoor eveneens zo spoedig mogelijk de gelegenheid tot ruimer ervaring moet geschapen worden.
4. Niet alleen door de invoering van mavo III en havo. Denk ook eens aan de organisatie van de eindexamens: zes examenvakken van het havo, waarvan twee voorgeschreven zijn en de zeven van het atheneum waarvan vijf voorgeschreven zijn; mavo III met vijf en mavo IV met zes eindexamenvakken. Een Engelsman typeerde ons onderwijs als volgt: a secondary system, that is bewilderingly diverse in the types of education it has to offer.
5. Zie o.a. de studie van drs. K. Doornbos. Grondslag van deze studie is de gedachte dat reorganisatie van het onderwijs leidt tot eliminatie van het zittenblijven, blz. 15. Deze studie stelt de eis tot verdergaande democratisering van het onderwijs terecht

- voorop en verlangt een sociale integratie in elk geval op het niveau van het voortgezet onderwijs, blz. 17. Deze studie wijst er ook op dat met name in Engeland en Zweden reorganisaties van het onderwijs fundamentele wijzigingen in het traditionele doorstromingspatroon hebben bewerkt, maar wijst er ook op dat het bijzonder nodig is dat, nadat de organisatievorm, de externe structuur gewijzigd is, alles aankomt op een tijdige en adequate aanpassing van de interne functionering van het schoolonderwijs op de inhoudelijke en methodische differentiatie. Het aanbrenge van veranderingen in de organisatie van een onderwijssysteem van traditioneel negentiende-eeuwse signatuur is op zichzelf ontoereikend voor het doen ontstaan van een zekere gelijkheid van kansen op schoolsucces voor kinderen uit uiteenlopende sociale milieus. Deze studie noemt tenslotte het doorvoeren van veranderingen in de organisatorische structuur van het schoolwezen een van de beslissende voorwaarden voor het benaderen van de doeleinden als in deze studie bedoeld, blz. 20 e.v.
6. In de in aantekening 1 genoemde studie (Doornbos, blz. 69) staat: 'Slechts onder de voorwaarde, dat men kleuter-, basis- en voortgezet onderwijs opvat als fasen in een wezenlijk niet opdeelbaar geheel, is er een grondslag waarop met vertrouwen kan worden gewerkt aan het bevorderen van continuïteit in het onderwijs aan en in de leerprocessen van elk van de leerlingen. In deze gedachtengang worden overgangen als die tussen kleuter- en basisonderwijs enerzijds en basis- en voortgezet onderwijs anderzijds gereduceerd tot louter administratieve, onderwijs-juridische aangelegenheden. In onderwijskundig opzicht is er geen sprake van 'gescheiden systemen' indien de samenhang der delen wordt gegarandeerd door de samenhang (verticale opbouw) van het curriculum voor ons onderwijsbestel als totaliteit.'
7. Wij kiezen voor een eind van het aanvangsonderwijs het eind van het vierde leerjaar, omdat we het vierde en het vijfde leerjaar ietwat meer aan elkaar gelijk vinden dan leerjaar 5 en leerjaar 6. Ook lijkt ons de leeftijd van 10 tot 11 jaar beter dan de leeftijd van 11 tot 12 jaar. Op deze wijze is het mogelijk dat de eigenlijke overgang van basis- naar voortgezet onderwijs nog meer ingebed wordt in de middenschool dan in het N.O.V.-rapport, dat de grens tussen leerjaar 5 en 6 legt.
8. In vele landen doen zich dezelfde problemen voor met de structuur van het onderwijs. Wij herinneren hier nog aan een vrij onbekend gebleven artikel in het Schoolblad van 11 april 1968, geschreven door Wolfgang Becker, voorzitter van de Gewerkschaft Erziehung und Wissenschaft in de deelstaat Hessen, waarin o.a. staat dat de organisatie van de vele plattelandsscholen in de Bundesstaat Hessen naar Centrumscholen ten gevolge heeft gehad dat er in vele dorpen z.g. Grundschulen zijn ontstaan die de klassen van de lagere school tot en met 4 omvatten. Daarna gaan de leerlingen, in de klasse 5 tot en met 9, naar de z.g. Centrumscholen. Men heeft deze Grundschulen gevormd omdat de kinderen geen al te grote afstanden behoeften af te leggen en meer „in ihrer eigenen Heimat" blijven. Naar de centrumscholen worden de kinderen per schoolbus vervoerd, waarvan de kosten door het land Hessen gedragen worden. Door deze organisatie kan de indeling van de gebouwen en de hele uitrusting van de centrumschool in de bondstaat Hessen op een gelijkwaardige manier verzorgd worden als die van een grote stadsschool. Men vindt er bijv. een schoolkeuken en, wat kortzichtigheid in Nederland aan grote scholen zo vaak onthoudt, ook een schoolzweminstructiebad. Voorzieningen van deze scholen staan ten dienste van de omgeving waardoor zij tot een cultureel en opvoedingsmiddelpunt worden. De grote gemeenschapsruimten

staan open voor grote manifestaties, voor de vorming van volwassenen en voor de vrije-tijdsbesteding van de jeugd.

9. Ter bepaling van de inhoud van een echte schoolgemeenschap, waarvan sommige dan de naam onderwijsgemeenschap eens zullen gaan verdienen, de definitie (1953) van de conservatieve minister van Onderwijs, miss Florence Horsburgh: 'comprehensive where they are intended to provide *all* the secondary education facilities needed by the children of a given area, but without being organized in clearly defined sides.'

Hierbij dient tevens de door Souren, a.w.p. 6, geciteerde omschrijving van de Engelse N.U.T. (National Union of Teachers) uit 1958 in het oog gehouden te worden: 'Within its organisation, provide the means whereby each pupil can be regarded as an individual, no matter how large the school.'

10. 'Provide education suitable to the age, aptitude and ability of all its pupils.' aangehaald door Souren - De Scholengemeenschap 1966 uit het rapport van de National Union of Teachers, 1958.

Literatuur

1. Rapport Nutscommissie Schoolgemeenschap Rotterdam 1961.
2. Persberichten over de oprichting van de Openbare Schoolgemeenschap Utrecht op het Kanaleneland, o.a. HVV mei 1963, N.U.D. 6 april 1963, Vernieuwing van Opvoeding en Onderwijs, december 1963, Het Vaderland 11 april 1964.
3. Het Schoolblad, 24 juni 1964. De Toekomst van ons Basisonderwijs.
4. Publieke Werken, juli 1965.
5. N.O.V.-rapport: Nieuwe Onderwijsvormen voor vijf- tot dertien- à veertienjarigen (1965).
6. W.B.S.-rapport: Structuurplan voor het Onderwijs, deel I 1965.
7. De Gemeente, januari 1967: De Mammoetwet.
8. Rapport van de Commissie Organisatie ener Scholengemeenschap te Utrecht, deel I 1967.
9. Anthony Bullivant B.A. - The Why and the How of comprehensive Reorganisation CASE 1968.
10. De Vakbeweging 9 mei 1969.
11. W. Doornbos - Opstaan tegen het zittenblijven, 1969.
12. A. D. de Groot, Dit moeten we niet gaan doen. Ped. Stud. 1967, blz. 353 e.v.
13. W. J. van Hulst, Op zoek naar nieuwe onderwijsvormen voor 5 tot 13-14 jarigen. Ped. Stud. 1967, blz. 336 e.v.